

Radácsi Imre

Regionális együttműködések egy magyar–szlovák határ menti térségben

Regional Collaborations in a Hungarian-Slovakian Border Region

The region under survey can be found at the western part of the Carpathians-Euro region (three counties by Slovakia's south-eastern and Hungary's north-eastern adjoining borderline). The key to the concerted development of the region is:

- a) to make the educational-system more effective;*
- b) to reduce the migration of people with competitive professions by creating local job opportunities*

A határok közelében fekvő térségek több szempontból is specifikus helyzetben vannak: egy ország határán helyezkednek el, illetve egy másik ország közvetlen közelében. A két ország közt húzódó határ azonban nemcsak elválasztja, de egyben össze is köti a két oldalon fekvő térségeket, lakosságuk gyakran vegyes nemzetiségű, s a határ két oldala történeti, kulturális, gazdasági vonásokban rokonságot mutat. A határ menti térségek ezáltal, közös történetiségük, kultúrájuk, hagyományaik, településszerkezetük és lakosságuk révén sajátos átmenetet jelenthetnek a két ország között: egyszerre kötődnek két országhoz, kötődnek, függenek saját centrumuktól, de kötődnek a határ másik oldalához. Ezen térségek helyzete ennél fogva adottságaikon és a politikán túl erősen függ egyszerre két országtól, az anyaországtól, annak központjával való kapcsolattól és a velük szomszédos országokkal való kapcsolat alakulásától. A határ menti térségek az országon belül földrajzi értelemben a periférián helyezkednek el, ez gyakorta jelent halmozottan hátrányos helyzetet. E kettős helyzet azonban jelenthet előnyt is, adott esetben az egyik kompenzálni képes a másiktól fakadó hátrányokat.

Az Észak-Magyarországi régió határ menti térségei

Az e térségbe tartozó országok mind a volt szovjet tömb tagállamai voltak, és ezen belül együttműködés alakult ki közöttük, igaz, ez sokszor kényszeredett, kényszerített együttműködés volt. Ezt a fajta természetes kölcsönösséget megbontotta a szovjet tömb felbomlása, majd a Szlovákiában az 1990-es években bekövetkezett kedvezőtlen politikai légkör. Az 1998-as parlamenti választásokat követően újra lehetőség teremtődött a különböző szintű gazdasági és oktatási együttműködésekre. Az ilyen folyamatok kiépülése azonban várhatóan nem központi akarat hatására, adminisztratív eszközök révén következik be, hanem regionális szinten, önszerveződő módon. Hosszú távon tekintve a térségre – a történelmi hagyományok okán és reményeink szerint – olyan területnek tekinthetjük, mint Nyugat-Európában a Benelux-államok közösségét.

Ami gátolja a térségi együttműködést

Az esetleges kooperációnak azonban vannak gátló tényezői is. Ezek közül az egyik a demográfiai. Észak-Magyarországon ugyan a lakosság szám csökkenése kisebb ütemű, mint

más magyarországi régióban, de a népességszám fennmaradására csak néhány kistérségben lehet számítani.

Másik tényező a népesség vándorlása. A népesség egyre nagyobb része igyekszik a „biztos megélhetést” nyújtó városok felé, illetve az olyan urbanizáltabb területekre, ahol továbbképzésre és munkaalkalomra nyílik lehetőség. Az ilyen jellegű vándorlás főként a fiatalabb korosztályt érinti, akik menekülnek a régió perspektíva nélküli aprófalvas kistérségeiből, és sokan közöttük kitérés pontjaként a továbbtanulást választják. Hatásaként növekszik a középiskolák, de főként a felsőoktatás, illetve az érettségit követő harmadfokú képző intézmények szerepe, mind az iskolarendszerű, mind az iskolarendszeren kívüli képzések területén.

A harmadik tényező az elmaradottság, fejletlen infrastruktúra, leépülő korszerűtlen ipar, ez mind Magyarország, mind Szlovákia vizsgált határ menti térségére elmondható. Ez a régió mindkét ország szegény, válságsújtotta térsége, ahova külföldi beruházás csak nagyon szórványosan érkezik. Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén fekvő kistérségek (Sátoraljaújhely, Encs, Edelény, Szikszó, Szerencs, Sárospatak, Kazincbarcika, Ózd) tartós munkanélküliséggel sújtott területek, de jelentős a bűnözés is.

A legkritikusabb helyzetet a mezőkövesdi kistérségben, ahol gyors a népességcsökkenés, nagyarányú a lakosság elöregedése, ennek következtében az elnéptelenedés veszélye áll fenn. Heves megye közel háromnegyed részén kimutatható a gyors népességcsökkenés (Pétervására, Füzesabony, Jászberény, Hatvan kistérségei), negyed részén pedig a tartós munkanélküliség. Nógrád megyében a legfőbb gond a tartós munkanélküliség. Ez Rétság, Szécsény, Salgótarján és Bátorfyerény kistérségeiben mutatható ki. Az utóbbi három kistérségben jelentős arányú a lakosság elöregedése is.

A negyedik tényező az oktatási rendszerek eltérése és kompatibilitása. Az észak-magyarországi régió oktatási rendszerét vizsgálva megállapítható, hogy a közoktatás területén intézményi ellátottsági problémák mutatkoznak. Ez elsősorban a falusi területekre érvényes megállapítás. Sok az ingázó gyerek, kevés a falusi iskola. A tárgyalt régióban a felsőoktatás jelentős szellemi erőtartalékkal rendelkezik, elsősorban a Miskolci Egyetemen és az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán. Utóbbi intézmény a színes képzési kínálatával egy jövőbeli tudományegyetem alapításának lehetőségét rejti magában. A városi, a megyei, a regionális és a kistérségi gazdasági és politikai szervezetekkel létesülő kapcsolatai kihatással lehetnek működésükre és ez elősegítheti a harmadfokú képzések iránti igények növekedését és az új munkahelyek létesítését.

Demográfiai összehasonlítás

Az észak-magyarországi régióval szomszédos 4 szlovákiai járás népszámlálási statisztikai adatait összehasonlítva általánosságban elmondható, hogy szignifikáns eltérés a szlovákiai és a magyar területek között a lakosság korszerkezetében, iskolai végzettség egyes területein és egyes térségekben a foglalkoztatásban adódott. Általában elmondható, hogy a vizsgált szlovákiai járásokban átlagosan kevesebben laknak egy településen, mint Magyarországon, a legnagyobb településnek, Losoncnak is csak 29 ezer lakosa van, míg Nagykürtősnak csak 14 ezer, ezzel szemben nálunk mindegyik vizsgált megyében több, 40-60 ezer lakosú település található.

A szlovák oldalon a népesség összetétele vegyes, a szlovákon kívül legjelentősebb számban magyarok laknak (23–46%), jelentős még a cigány népesség aránya is (2,6%), (1991-es népszámláláskor ennyien vallották magukat cigány nemzetiségűeknek).

A magyar népesség aránya a határ menti településekben sokszor meghaladja a 80%-ot, míg a határtól távolabb gyakorlatilag nem, vagy csak néhány százalékban laknak magya-

rok. A magát cigánynak valló népesség a legnagyobb arányban Rozsnyó járásban lakik. Arányszámuk nagyon szór, egyes településeken 30–40%, máshol nem laknak cigányok. Magyar oldalon a nemzetiségi összetétel sokkal egyöntetűbb, a magyar nemzetiségen kívül kis számban szétszórva, főleg kisebb falvakban szlovákok is laknak, viszont nálunk is jelentős a térségben lakó cigány népesség száma.

A következő összehasonlításban a szlovákiai adatok csak a jelentős magyar népességgel rendelkező településekből és a járásközpontokból származnak, tehát az értékelés is csak ezekre a területekre vonatkozik.

A korcsoportok közül a 0–9 éveseket és a 60 felettieket vizsgáltam, mivel ez mutatja a legjobban az adott térség korösszetételét. Szlovákiában fiatalabb a korszerkezet, magasabb a 0–9 évesek aránya és alacsonyabb a 60 éven felülieké (mindkettő 14–16%). Az eltérés 10–20% a magyarországi értékekhez viszonyítva a hasonló korcsoportok létszámát tekintve, különösen Heves megyében alacsony a fiatalok (12%) és magas az öregek (20%) aránya. A szlovákiai magyar népesség öregebb korszerkezetű, mint a szlovák. A rozsnói járás határ menti településeiben és a szemben levő borsodi magyar településekben különösen alacsony a fiatalok és magas az öregek aránya. A rimaszombati járásban sok településen magas a fiatalok aránya és alacsony az öregeké, azonban mégis a legfiatalabb a korszerkezet összességét tekintve a rozsnói járásban van. A Mátra és a Bükk közötti településekben nagyon kevés 0–9 éves lakos él. A 60 éven felüliek Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi térségében kimagasló arányban laknak. A szlovákiai járasok közül a Nagykürtösből idősőbb a korszerkezet. Magas a 0–9 évesek aránya a rimaszombati járás egyes településein.

Iskolázottság

Hasonló tendenciát mutat a határ menti térség lakosságának iskolázottsága, illetve iskolázatlansága is.

TELJESEN ISKOLÁZATLAN NÉPESSÉG

Nálunk 1–2% körüli, míg a szlovák oldalon 1% és az alatti érték. A települések között igen nagy a szórás, mindkét oldalon előfordul 16%-os analfabetizmus egy-egy településen. Meglepő az eltérés a két ország között, ha összehasonlítjuk a Szécsény környéki településeket (5–10%) a nagykürtösiakkal, ahol csak 1–2% az iskolázatlan népesség.

ALAPISKOLAI (8 OSZTÁLY) VÉGZETTSÉGŰEK

A szlovákiai járásokban a lakosság kb. 40–50%-át teszik ki, míg nálunk ez az érték alig több mint egyharmad.

SAZKAMUNKÁS ÉS SZAKISKOLAI VÉGZETTSÉGŰEK

Jelentős eltérés mutatkozik a szlovákiai és a magyar területek között, szinte minden térségben. A legkevésbé Ózd és környéke és a határ túloldalán fekvő rimaszombati térség között látszik különbség. Sokkal magasabb a szakmunkás végzettségűek aránya a négy szlovákiai járásban (25–30%), mint nálunk (15–20%). A szlovákiai térségben az adatok szórása is sokkal nagyobb, legmagasabb értékek a rozsnói járásban található, míg legnagyobb a települések közötti eltérés a rimaszombati járásban. Magyar területen a borsodi térség északi részének településeiben igen alacsony (5–15%-os) az érték. A legmarkánsabb az eltérés a két ország szomszédos területei között a borsodi és a rozsnói, valamint a palócok által lakott területeken tapasztalható.

KÖZÉPFOKÚ (ÉRETTSÉGIZETT) VÉGZETTSÉGŰEK

Az átlagos iskolázottsági szint jó indikátor, mivel a területi eltérések nagyon jól kimutathatók, az adatok értelmezése egyértelmű és a népesség jelentős, 20–30%-át érinti. Általánosságban elmondható, hogy a szlovákiai értékek magasabbak, vagyis a lakosság nagyobb százalékának van érettségije, mint nálunk. Nálunk a népesség 22–27%-a, míg szlovákiai területen 27–32%-a leérettségizett. Kiugróan magas a Rozsnyó járási érték, míg a legalacsonyabb a Borsod-Abaúj-Zemplén megye értéke. A két országon belül a települések között a szórás szinte azonos. Jelentős különbség látszik az észak-borsodi és a rozsnyói értékek között, az eltérés sok esetben 10-20%-os a szlovákiai települések javára. Sokkal kisebb az eltérés az ózdi térség és a szomszédos rimaszombati között. Salgótarján környezetében a magyarországi értékek a magasabbak, azonban átlagosan a nagykürtösi járásban (27%) az érettségizettek aránya mégis magasabb, mint Nógrádban (24%). A térképről leolvasható, hogy magyar területen a legnagyobb városokban (Miskolc, Eger, Gyöngyös) a legmagasabb az arány, szlovákiai területen is a járásszékhelyeken a legmagasabb. Figyelembe kell venni azt, hogy ezek a szlovákiai települések nem vehetők össze az előbb említett 50–200 ezres magyar nagyvárosokkal, inkább Balassagyarmattal, Ózddal, Kazincbarcikával kell összehasonlítani, így 5–15%-os eltérés adódik a szlovákiai települések javára.

FELSŐFOKÚ VÉGZETTSÉGŰEK

Arányukban nincs jelentős eltérés, a magyar területen átlagosan kissé magasabb (7,6%), mint a szlovák oldalon (6,3%). Magyarországon egyes nagyvárosok kiugró maximum értékei (13–18%) lényegesen magasabbak, mint a szlovákiai 10–12%-os maximumok. Vagyis nálunk egyes településeken jelentősebb a felsőfokú végzettségűek aránya, mint a vizsgált szlovákiai járásokban. Ez abból adódik, hogy nálunk komoly felsőoktatási központok találhatók ebben a régióban.

Az ózdi kistérség néhány településének leírása

A körzetbe tartozó falvak Ózd környékén találhatóak, azonban a térség sajátossága, hogy nemcsak Ózd, hanem Putnok és Kazincbarcika is hatással van a falvak életére. A *határmentiség* elsősorban gazdasági téren jelentkezik, sokan járnak át bevásárolni vagy tanakolni. Érdekes jelensége a térségnek, hogy az ún. második generáció (a hetvenes években elköltözők leszármazottjai) a városból visszaköltözik ugyanabba a faluba, ahonnan a szülők korábban elköltöztek. Ennek oka, hogy a városi létezés sokkal költségesebb, mint falun. Falun annyi pénzért, amennyibe egy városi lakás kerül, gyakran 3-4 szobás komfortos házat, 300 és 400 négyszögöles telekkel lehet kapni. Ez a generáció már felismerte, hogy a lakóhely nem feltétlenül jelenti egyben a megélhetési forrást is. Van autójuk, vagy ha nincs, akkor vagy busszal, vagy más járművel járnak be a munkahelyükre. Ha nem rendszeres jövedelemből élnek, akkor vannak, akik vállalkoznak és kereskednek. Nincs közöttük munkanélküli, de akik annak vallják magukat, azoknak is van valamilyen megélhetési forrásuk, ha más nem, akkor a háztáji. A munkanélküliség elsősorban a 40 és 50 év közöttieket sújtja.

Nekézseny

A falu a Lázberci természetvédelmi körzet területén fekszik, Ózdtól nagyjából 15 kilométerre. Korábban Sátához tartozott, és csak 1989 óta önálló bányászfalu. A '70-es évek

ben lakosai nem költöztek el. Az ipar és a bányászat biztosította a munkalehetőséget úgy, hogy a lakosok bejártak dolgozni Ózdra és Kazincbarcikára. Érdekes megjegyezni, hogy a faluban sohasem működött tsz, valószínűleg ennek magyarázatát a környék adottságában kell keresnünk.

1000 fős népessége nem csökken, a rendszerváltást követően nőtt a gyermeklétszám, sok a háromgyermekes család. Vannak elvándorlók is, például 10–15 család külföldön, Németországban keresett magának munkát, míg mások ingáznak főként Budapestre, Kazincbarcikára és a Putnok-környéki szénbányákba. Általában elmondható, hogy az emberek szeretnek itt lakni, jó a közbiztonság, ragaszkodnak a családhoz. A város a fiatalok számára nem vonzó. A falunak nagy a megtartó ereje.

Csokvaomány

A falu az Upponyi-hegység lábánál helyezkedik el. Földrajzilag kedvező helyen, város környéki vonzáskörzetben, Ózdtól kb. 10 kilométerre.

A településen zömében bányászcsaládok élnek. A közeli Tólapán, ami az 1950-es években munkatáborként funkcionált, meglehetősen rossz szociális körülmények között élnek cigány családok. A község létszáma 1000 fő körül mozog, ennek 10%-a cigány.

Nem beszélhetünk létszámcsökkenésről, mert hasonlóan Nekézsenyhez, ide is visszatelepülnek a Kádár-rendszerben elköltözött családok. Viszonylag kedvezőek a lakáskörülmények, telefon, gáz, kábeltévé már nem státuszszimbólum.

Királd

A bányászfalu Ózd közelében, a várostól mintegy 10 kilométerre található. A község a századforduló környékén kezdett fejlődni, főként a bányászat miatt. Ma is ez adja a fő munkalehetőséget, a környező településekről is sokan idejárnak munkát vállalni. Ózdról sok fiatal, szintén a másodgeneráció (30 és 40 éves korosztály) költözik vissza, mivel már 200 ezer forintért komfortos lakáshoz tudnak jutni. Az ezer fős helybeliek közül néhányan vállalkoznak, főként élelmiszerüzleteket nyitnak. Az életkörülmények kielégítőek, gáz, telefon, kábeltévé szinte minden házban van. A bányászsorházakat aligha nevezhetjük esztétikusnak.

Serényfalva

Putnoktól néhány kilométerre fekvő rendezett falu, 1000 fős lakossággal. 1991-től vált külön Putnoktól, és azóta rendelkezik saját önkormányzattal. A falubeliek véleménye szerint „jó a polgármester”, a különválás óta jelentős beruházások történtek, például: bevezették a gázt, telefont, korszerűsítették az utakat, művelődési házat és vendégházat építettek. A falunak jelentős bevétele származik a Hályi téglagyár által fizetett iparüzési adóból. Sok a regisztrált munkanélküli, illetve a közhasznú munkás, ez az állapot azonban nem látszik a házak portáján. A község lakosságának 27%-a cigány.

Hét

Putnokhoz közeli, kissé elhagyott benyomást keltő település, Serényfalvával nagyjából szemben helyezkedik el. A 618 lakos közül sok a munkanélküli és a nyugdíjas, csak a közalkalmazottak számára van munkalehetőség. 1980 óta folyamatos az elköltözés. A beruházási elképzeléseket tekintve ingatag az önkormányzati és a polgármesteri poszt.

Kelemér

A 650 fős település Serényfalvától 10 kilométerre található. A lakosság 30%-a cigány, vannak surlódások a helybeliek és a betelepült cigányság között. Ez valójában egy családnál nyilvánul meg, akiktől a helybeliek megpróbálnak elhatárolódni. A faluban nincs munkalehetőség, ezért a falubeliek Kazincbarcikára járnak el, vagy közmunkát vállalnak. Kevés az igazán jó állapotú vagy nagy ház, egy részük lepusztult, romos épület, más részük jellegtelen stílusú és kondíciójú.

Sajónémeti

Ózdtól alig néhány kilométerre fekvő, 700 fős, rendezett település. A munkanélküliség nem számottevő, sokan vállalkoznak, vagy Ózdon vagy a putnoki bányában találnak maguknak munkát. Jól működik az önkormányzat, a közműfejlesztés során bevezették a gázt. Hasonlóan más településekhez, ide is sokan beköltöznek. Jellemzően a 30 és 40 éves generáció, de előfordulnak közöttük cigányok is. A 700 fős lakosságból mintegy 160 a cigányok száma, ez még éppen a kezelhetőség határán mozog. A falu főutcáján több, frissen tatarozott kúria-szerű épület található, míg mellettük szintén jó állapotú, ám kevésbé stílusos lakóépületek sorakoznak.

Kelemér

1990-ben vált le Domaházáról. A polgármester véleménye szerint a falu gazdasági helyzete fellendülőben van. A 387 lakost számláló községből mindössze 27 fő munkanélküli. A falunak van egy 11 főt foglalkoztató magánpéksége. Sokan Ózdra járnak be mint kohászok, mások pedig Budapestre járnak el dolgozni. A közeli erdőséget egy osztrák-magyar kft vette meg, ami fakitermeléssel és fafeldolgozással foglalkozik. A legtöbb falusi a kárptólási jegyével erdőket vásárolt (jelenleg 132 fő rendelkezik erdővel). A fa eladásából vagy felhasználásából van jövedelemkiegészítésük. A faluba nem engedik beköltözni a cigányokat.

Tanulságok

Összefoglalóan elmondható, hogy a vizsgált szlovákiai területek népességének iskolázottsági szintje magasabb, mint a magyarországiaké. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy csak a főleg magyarlakta települések adatai álltak rendelkezésre, és a szlovákiai adatok szerint a szlovákiai magyar lakosság iskolázottsági szintje alacsonyabb, mint a szlovák nemzetiségűeké, megállapítható, hogy jelentős az eltérés Szlovákia vizsgált térségeinek a javára. Ez főleg a szakképzésben és a középfokú végzettségben mutatkozik meg, a felsőfokú végzettségük aránya közelítően hasonló, illetve kissé magasabb a magyar területeken. A korszerkezet egyértelműen fiatalabb Szlovákiában. Az iparban dolgozók Magyarországon, míg a mezőgazdaságban dolgozók aránya főleg Szlovákiában magasabb, különösen magas a rimaszombati járásban, ahol a legmagasabb a magyar nemzetiségű lakosság aránya.

Az észak-magyarországi régió korábbi ipara leértékelődött, válságba került. A modern ipar kialakulásának csak halvány kezdeményezése van jelen. A korábbi egyoldalú iparszerkezetből fakadó negatívumok tovább éreztetik hatásukat. Az iparfejlesztés és ezáltal a tartós munkanélküliség megszüntetésének kulcsa a több lábbon álló, a gazdasági struktúráváltás talaján alapuló középüzemekre építhető.

A régió mindhárom megyéje számára alapvetően fontos a humán erőforrás fejlesztése, a lakosság és az aktív munkaerő képzettségének és alkalmazkodó képességének emelése. Ennek számos sürgető feladata van:

- az általános iskolákban fel kell számolni a funkcionális analfabetizmust. (Ez különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, elsősorban a cigány tanulóknál a legszámtottevőbb.)
- a már szakképzéssel rendelkező, de átképzésre szoruló munkaerő helyzetének megoldása
- a versenyképes végzettséggel rendelkező munkaerő elvándorlásának csökkentése, helyi munkaalkalmak megoldásával
- versenyképessé vált a történelmileg kialakult iskolarendszerű középiskolai hálózat, elsősorban az egyházi és a nem iskolarendszerű magániskolák révén. Fejleszteni kellene a határ menti területeken a középfokú intézményhálózatot.

A régió felsőoktatási intézményhálózata sokszínű, de települési megoszlását tekintve egysíkú. A miskolci egyetem és az egri főiskola önmagában nem képes tudományegyetemi jellegű képzés beindítására. Érdekes és keresett Salgótarján pénzügyi és számviteli főiskolai képzése. Sárospatak tanítóképző főiskolája nagy hagyományokkal rendelkezik. A régió felsőoktatási szövetségének működése egy jövőendő universitas körvonalait sejteti.

Felhasznált irodalom

- Archer M. S. ed. 1982 *The Sociology of Educational Expansion*. Sage: London, Beverly Hills
- Chronicle of Higher Education*, 1998. március 13. Ismerteti: *Edupage*, 1998. március 15. (edupage@educum.unc.edu)
- Forray R. Katalin – Andreas Pribersky (szerk.) 1992. *A határ menti együttműködés és az oktatás. Grenzüberschreitende Zusammenarbeit und Bildung*. Oktatókutató Intézet, Budapest. 179 p.
- Gábor Kálmán 1998. *Társadalmi átalakulás, társadalmi egyenlőtlenségek, iskola*. Kézirat. Budapest. Oktatókutató Intézet
- Az oktatáspolitikai regionális hatásai, 1990–1997*. Szakértői anyag az Oktatási Minisztérium számára. 1999 Budapest. Oktatókutató Intézet. Kézirat. D5167
- Kozma Tamás – Hives Tamás 1995 Hálózatfejlesztési súlypontok. In: *Településhálózat és iskolaszervezet*. Budapest. Oktatókutató Intézet, 5–48. p. (Kutatás közben, 209.)
- Liskó I. ed. 1993 „Munkanélküliség és oktatás.” *Educatio* 2, 1: 1–166 (tematikus szám)
- Liskó I. ed. 1997 „Hátrányos helyzet.” *Educatio* 6, 1: 1–184 (tematikus szám)